

Présence du Christ dans la liturgie. Actes du sixième colloque d'études historique, théologiques et canoniques sur le rite romain. Préface du cardinal Medina Estévez. Versailles – Novembre 2000. Versailles: Centre International d'Études Liturgique 2001 ss. 411.

Reforma liturgii po Soborze Watykańskim II została w ogromnej większości bardzo pozytywnie przyjęta w całym Kościele. Nie zabrakło jednak głosów krytycznych, dotyczących wprowadzania w życie nowych zasad celebracji liturgii w duchu soborowej Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* oraz nowych ksiąg liturgicznych, wprowadzenia do liturgii języków narodowych, a zwłaszcza Mszału Pawła VI z 1970 r. Najbardziej znanym przeciwnikiem reformy liturgii w duchu Soboru był abp G. Lefebvre. Założone przez abpa Lefebvre'a Bractwo św. Piusa X oraz Seminarium w Ecône, a następnie święcenia biskupów bez zgody Stolicy Apostolskiej doprowadziły w konsekwencji do zerwania przez niego i jego zwolenników więzów z Kościołem. Jednym z ważnych znaków przywiązania do liturgii rzymskiej zawartej w księgach wydawanych po Soborze Trydenckim było nieprzyjęcie Mszału Pawła VI, lecz celebracja Mszy świętej według dawnego Mszału. Dowodem wyjścia naprzeciw tym, którzy pragnęli zachować w liturgii język łaciński oraz dawną strukturę Mszy świętej, było ze strony Stolicy Apostolskiej zezwolenie z 3 X 1984 r. na używanie Mszału Rzymskiego wydanego w 1962 r. (Kongregacja Kultu Bożego. *De indulto Missale Romanum adhibendi iuxta editionem typicam anni 1962.* „Notitiae” 21.1985 s. 9-10). Z kolei na mocy motu proprio Jana Pawła II *Ecclesia Dei* z 2 VII 1988 r. (AAS 80:1988 s. 1495-1498), jeśli wierni tego pragną i zgodzi się na to biskup miejsca, wyznaczeni przezeń prezbiterzy mogą, w określonym miejscu, celebrować Mszę świętą w języku łacińskim według obrzędów i tekstów zawartych w Mszale Rzymskim wydanym w 1962 r. Papież uzasadniał to w następujący sposób: „Tym wszystkim katolikom, którzy żywią przywiązanie do niektórych dawnych form liturgii i dyscypliny tradycji łacińskiej, pragnę wyrazić moją wolę – i proszę, by podjęli ją także biskupi oraz osoby pełniące w Kościele posługę duszpasterską – ułatwienia im komunii kościelnej poprzez decyzje mające na celu zagwarantowanie szacunku dla ich słuszych życzeń” Pozwalając na celebracje Mszy świętej według Mszału z 1962 r., Stolica Apostolska pragnęła rozwiązać problem tzw. tradycjonalistów, przywiązanych do języka łacińskiego i potrydenckiej liturgii rzymskiej (por. Kongregacja Kultu Bożego. *Tres abhinc annos* [4.05.1967]. AAS 59:1967 s. 442-448). Ustanowiona przez papieża Jana Pawła II 2.07.1988 r. Komisja – Pontificia Commissio *Ecclesia Dei* (AAS 80:1988 s. 1495-1498) miała współpracować z biskupami, dykasteriami Kurii Rzymskiej oraz zainteresowanymi środowiskami celem ułatwienia pełnej komunii kościelnej kapłanom, seminarzystom, wspólnotom zakonnym i poszczególnym ich członkom w różny sposób związanym z Bractwem św. Piusa X założonym przez abpa Lefebvre'a, którzy pragną pozostać w jedności z Następcą św. Piotra w Kościele katolickim, zachowując swoje tradycje w zakresie duchowości i liturgii.

Odpowiedni protokół w tej sprawie został podpisany 5 V 1988 r. przez kard. Ratzingera i abpa Lefebvre'a. Ci, którzy przyjęli zasady podane w *Ecclesia Dei*, utworzyli Bractwo św. Piotra, pozostające w jedności ze Stolicą Apostolską.

Obecnie głównym przedmiotem studiów liturgicznych na uniwersytetach i wydziałach teologicznych jest liturgia zawarta w księgach wydanych po Vaticanum II (choć uwzględnia się także dawne księgi liturgiczne), ci jednak, którzy związani są do obrzędów, tekstów i przepisów prawnych liturgii potrydenckiej, w dalszym ciągu nie tylko ją celebrują, ale także prowadzą studia i naukową refleksję nad tradycyjną liturgią rzymską. W tym celu powstało Międzynarodowe Centrum Studiów Liturgicznych (Centre International d'Études Liturgique – CIEL), powołane w 1994 r. we Francji przez grupę katolików świeckich. Jego celem, według deklaracji założycieli i członków, jest lepsze poznanie i rozumienie klasycznej liturgii Kościoła łacińskiego, przy zachowaniu wierności Magisterium Kościoła. Przedmiotem zainteresowań są teologiczne, historyczne i duchowe aspekty tradycyjnej liturgii rzymskiej, a zwłaszcza Mszy świętej. Za stronę naukową organizowanych od 1994 r. trzydniowych kolokwiów odpowiada Msgr. Rudolf Michael Schmitz, dr teologii i dr prawa kanonicznego, członek Papieskiej Akademii Teologicznej. Obecnie w skład CIEL wchodzi piętnaście komitetów narodowych, których aktywność przejawia się przez rozpowszechnianie materiałów z dorocznych kolokwiów i organizowanie dni studiów liturgicznych.

Kolokwia organizowane przez CIEL mają charakter otwartych wykładów uniwersyteckich, w których bierze udział zwykle około stu uczestników, nie tylko z Europy, ale z całego świata. Materiały poszczególnych kolokwiów są następnie publikowane w formie książkowej w kilku językach (francuskim, włoskim, niemieckim, angielskim, hiszpańskim, w przyszłości także w języku polskim i węgierskim) w nakładzie 2000 egzemplarzy. Są one dostępne w księgarniach, przekazywane Kongregacjom rzymskim oraz rozsyłane do biskupów i wyższych przełożonych zakonnych. Według relacji założyciela CIEL, Loïca Mériana, są one przychylnie i z aprobatą, a nawet z zachętą do dalszych studiów, przyjmowane przez hierarchię Kościoła. Dotychczas ukazały się tomy zawierające referaty i komunikaty dotyczące następujących tematów: w 1995 – „Liturgia, skarb Kościoła” (*La liturgie, trésor de l'Église*); w 1996 – „Kult i udzielanie Eucharystii” (*Vénération et administration de l'Eucharistie*); w 1997 – „Ołtarz i ofiara” (*Autel et sacrifice*); w 1998 – „Kapłaństwo hierarchiczne i wspólne w celebracji eucharystycznej” (*Sacerdoce hiérarchique et sacerdoce commun dans la célébration eucharistique*); w 1999 – „Historyczne i teologiczne aspekty mszału rzymskiego” (*Aspects historique et théologique du missel romain*); w 2000 – „Obecność Chrystusa w liturgii” (*Présence du Christ dans la liturgie*). Na rok 2001 wyznaczono temat: „Wiara i liturgia” (*Foi et liturgie*).

Omawiany tom z 2000 r. *Présence du Christ dans la liturgie* poprzedza wystąpienie kard. Jorge Mediny Esteveza, prefekta Kongregacji Kultu Bożego, oraz wprowadzenie redaktora Loïca Mériana. Autorem pierwszego referatu (s. 13-66), zatytułowanego „Krzyż, Msza, Ostatnia Wieczerza i «Klucz doktryny eucharystycznej»” (*La croix, la messe, la Cène... et «La clef de la doctrine»*), jest o. Jacques de Lilliers z Francji. Bp Arthur Calkins z USA omówił problem „Ofiara Chrystusa w liturgii rzymskiej” (*L'offrande du Christ dans la liturgie romaine* – s. 67-100). David Ber-

ger z Niemiec: „*Quid hoc sacramento mirabilis? Obecność Chrystusa w Eucharystii według św. Tomasza z Akwinu*” (*La présence du Christ dans l'Eucharistie d'après saint Thomas d'Aquin* – s. 101-125). O. Andrew Wadsworth (Anglia): „Pismo święte, liturgia i obecność Chrystusa” (*Écriture sainte, liturgie et présence du Christ* – s. 127-140). Bernard-Marie Laisney (Francja): „Obecność Chrystusa w zgromadzeniu według Mt 18, 20” (*La présence du Christ dans l'assemblée d'après Mt 18,20* s. 141-157). O. Basile Valuet (Francja): „Chrystus, główny kapłan ofiary eucharystycznej i kapłani ministerialni działający *in persona Christi*” (*Le Christ, prêtre principal du sacrifice eucharistique et les prêtres ministériels agissant in persona Christi* – s. 159-221). O. Martin Reinecke (Niemcy): „Stopnie sakramentu święceń i ich funkcje liturgiczne” (*Les degrés du sacrement de l'ordre et leurs fonctions liturgiques* – s. 223-246). Andrew Beards (Anglia): „Celebrans i pojęcie przewodniczącego” (*Le célébrant et la notion de président* – s. 247-269). Paweł Milcarek (Polska): „Święta naszego Pana w tradycyjnym mszale rzymskim” (*Les fêtes de notre Seigneur dans le missel romain traditionnel* – s. 271-289). O. Brian Harrison (Australia): „Ministrantki: ideologia feministyczna i liturgia rzymska” (*«Servants de messe féminins»: l'idéologie féministe et la liturgie romaine* – s. 291-313). Raul Olzabas (Argentyna): „Obrzędy konsekracji” (*Les rites de la consécration* – s. 315-343). Dominique Marc (Francja): „Szacunek Kościoła dla naczyń świętych, świętych postaci i części konsekrowanej hostii” (*Du respect de l'Église pour les vases sacres, les saintes espaces et les parcelles d'hostie consacrée* – s. 345-357). Bp Camillo Gregorio (Filipiny): „Pastoralne spojrzenie na wspólnotę *Ecclesia Dei*” (*Un regard pastoral sur les communautés Ecclesia Dei* – s. 359-365). W końcowej części zamieszczono podsumowanie kolokwium autorstwa Hevre Courau (s. 367-377), jego homilię w czasie Mszy zamykającej kolokwium (s. 379-381), krótki jego opis oraz kilka fotografii przedstawiających uczestników kolokwium, prace i liturgię (s. 383-390). Książkę kończy wywiad z Loïc Mérianem, przedstawiający genezę, cele i aktywność CIEL, program kolokwium w 2001 oraz tytuły i zawartość opublikowanych dotąd tomów (s. 393-411).

Trudno w krótkim omówieniu dokonać szerszej prezentacji bogatej treści książki. W zasadzie artykuły dotyczą problematyki teologicznej odnoszącej się do liturgii Mszy świętej, niezależnie od tego, czy sprawowana jest według Mszału trydenckiego, czy Mszału Pawła VI. Ich specyfiką jest jednak to, że odwołują się do Konstytucji o liturgii lub posoborowego nauczania Kościoła, łącznie z *Katechizmem Kościoła Katolickiego*, ale przy analizie tekstów liturgicznych biorą pod uwagę Mszał z 1962 r. i podział Mszy świętej na Mszę katechumenów i wiernych (s. 128; 130). Z licznych opracowań zawartych w omawianym tomie zwrócimy uwagę najpierw na artykuł dotyczący terminologii, która po wydaniu *Katechizmu* powszechnie przyjęła się w literaturze przedmiotu. Chodzi mianowicie o określenie kapłana, który przewodniczy celebracji liturgii w zgromadzeniu wiernych. Obecnie powszechnie używa się terminu „przewodniczący zgromadzenia”, podczas gdy dawniej używano terminu „celebrans” *Katechizm* przypomina, że liturgię celebrowała cała zgromadzona wspólnota, na mocy kapłaństwa wspólnego (KKK 1140). Ona więc jest celebransem liturgii. Wspólnocie tej przewodniczy, czyli kieruje nią, kapłan (biskup, prezbiter) lub diakon.

Dr Andrew Beards (s. 247-269) twierdzi, że należy pozostać przy dawnym określeniu kapłana – „celebrans” Uzasadnia to tym, że w języku francuskim słowo *présider* wywodzi się od łacińskiego *praesidio*, które dosłownie znaczy tyle co „siedzieć przed” (s. 251). Następnie stwierdza, powołując się na dzieło G. Dix’a z 1943 r. (*La forme de la liturgie*), że nazywanie prezbitera przewodniczącym (fr. *président*) nie ma podstaw historycznych i zdaje się sugerować, iż czuwa on nad zgromadzeniem jakby jego twórca („*comme un instituteur*” – s. 252). Zdaniem Andrew Beardsa w tradycyjnej liturgii kapłan jest określany mianem „sługa” (*serviteur*) ze względu na to, że występuje i działa w czasie Mszy świętej *in persona Christi*. Ponieważ składa Ojcu ofiarę dokonaną przez Chrystusa na Kalwarii, jest prawdziwym sługą Chrystusa i Kościoła. Analizując terminy *célébrant*, *célébration*, *président* w świetle Magisterium Kościoła, Beards dochodzi do wniosku, że KL 41 słowo „przewodniczy” odnosi do biskupa, który celebrowuje Eucharystię i jest centrum jedności Kościoła. Natomiast Sobór posługuje się tym terminem odnośnie do prezbitera jedynie w kontekście pozaliturgicznym, czyli w jego posłudze jako nauczyciela i pasterza wiernych (por. DK 9; 13). Dopiero w Instrukcji *Sacram liturgiam* z 1964 r. po raz pierwszy mowa jest o prezbiterze, który „przewodniczy” liturgii. Podobnie będzie we *Wprowadzeniu ogólnym do Mszału Rzymskiego* (1970) i późniejszych dokumentach Kościoła. Nie oznacza to, że nie ma w nich dawnego określenia „celebrans” (por. WOMR 165-166). Autor podaje trzy racje, dla których – jego zdaniem – rolę prezbitera w liturgii Mszy świętej lepiej jest określać terminem „celebrans”: trudność znalezienia lepszego, krótszego słowa wskazującego na jego specyficzną funkcję w liturgii; tradycja liturgiczna Kościoła i przyzwyczajenie wiernych; list Jana Pawła II *Dominicae cenae* (nr 9), podkreślający wyjątkową rolę prezbitera w liturgii (s. 257-258). Termin „celebrans” zdaniem Andrew Beardsa, wyraźnie wskazuje na posługę prezbitera wykonującego swój *munus sanctificandi*, podczas gdy „przewodniczący” odnosi się raczej do *munus docendi et pascendi* (s. 263). Jednakże w czasie liturgii Mszy świętej prezbiter wypełnia wszystkie *tria munera* i z tej racji występuje jako ten, który „przewodniczy”, „naucza” i jest „pasterzem” powierzonej mu trzody. Można więc mówić, że „przewodniczy” liturgii, ale tylko dlatego, że jest przede wszystkim „celebransem” ofiary mszalnej na mocy sakramentu święceń (s. 264). Mimo tych stwierdzeń Autor wyraźnie opowiada się za zachowaniem tradycyjnego terminu „celebrans” gdyż termin „przewodniczący” kojarzy się bardziej z kierowaniem modlitwą, wychowywaniem wiernych lub posługą w sensie protestanckim. Natomiast „celebrans” odnosi się zawsze do składania ofiary *in persona Christi* na mocy przyjętego sakramentu (s. 265-266). W związku z tymi wywodami Autora należy wyraźnie zaznaczyć, że we *Wprowadzeniu ogólnym do Mszału Rzymskiego* z 1970 r. kilkanaście razy mówi się o przewodniczeniu liturgii Mszy świętej przez prezbitera (np. nr 4, 7, 10, 11, 12, 13, 34, 57, 60, 271). Występuje także termin „celebrans” (nr 14, 34, 47, 56), ale najczęściej z dodatkiem „główny” (*celebrans principalis*), gdyż pojawia się przy omawianiu zasad Mszy świętych koncelebrowanych (nr 161-191). Podobnie jest w wydany w 2000 r. *Institutio generalis Missalis Romani* (por. nr 241-251).

Problem posługi kobiet w czasie Mszy świętej podjął o. Brian Harrison z Australii (s. 291-313). W kontekście teologii feministycznej oraz na podstawie nauczania

Kościół stara się uzasadnić, dlaczego kobiety nie mogą wykonywać funkcji właściwej ministrantom otaczającym ołtarz znajdujący się w prezbiterium. Problem ten określa jako bardzo ważny ze względu na zerwanie z dwutysiącletnią tradycją Kościoła tak wschodniego, jak zachodniego. O ile nie wypowiada się przeciw wypełnianiu przez kobiety tych funkcji liturgicznych, które mają miejsce poza prezbiterium, to jednak uważa za niewłaściwe dopuszczanie kobiet do posługiwania przy ołtarzu, miejscu składania ofiary, czyli w sanktuarium (s. 304). Prowadziłoby to, według niego, prostą drogą do żądań udzielania kobietom święceń (s. 307-309). Mimo wyraźnego nauczania Kościoła w tej kwestii (por. KPK kan. 230 pkt 2) miłośnicy tradycyjnej liturgii rzymskiej nie widzą możliwości posługiwania kobiet przy ołtarzu. Trzeba jednak zauważyć, że przytaczane przez nich argumenty nie są przekonujące ani też zgodne z duchem liturgii po Vaticanum II.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że omawiana pozycja jest wartościowa ze względu na podejmowane w niej ważne problemy teologiczne, związane głównie z Mszą świętą, niezależnie od tego, czy jest ona celebrowana według Mszału z 1962 r., czy według Mszału Pawła VI. Można jednak mieć zastrzeżenia co do określania liturgii mszalnej sprzed reformy Soboru Watykańskiego II jako *liturgia perennis* (s. 395; 411). Nie przekonuje również argumentacja, że jest ona wyrazem katolickiej wiary i pobożności, przywiązania do Kościoła św. Piotra, a nawet czasem prowadzi do przechodzenia na katolicyzm (s. 393).

Ks. Czesław Krakowiak